

dr. Kiss Sándor

IZLÉS ÉS MAGATARTÁS

Az izlés körüli vita kiéleződése

Azt az igazságnak tűnő megállapítást, hogy az izlésről nem lehet vitatkozni, megcáfolja az a vitá, amely az izlés körül nemcsak az utóbbi időben, de már jónéhány évszázada folyik. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a cáfolat mellett a régóta folyó polémia ugyanakkor a megállapítás igaz voltát is bizonyítja. Hogyan lehet egy megállapítás igaz és ugyanakkor hamis is? Ugy, hogy a megállapítás olyan ismeretre vonatkozik, amelynek a tartalma igen tág vagy még bizonytalan, s az ellentmondó megállapítások az ismeret tárgyának más oldalaira vagy más kapcsolataira vonatkoznak.

Az izlésről nem lehet vitatkozni pl. abban az esetben, ha az izlés teljesen szubjektív valami, ha az egyéni-egyedi tetszést vagy kellést fejezi ki, és az érzelmek többé-kevésbé homályosnak tűnő területéhez tartozik. Ehhez mindjárt hozzá tehetjük, hogy az izlésnek van ilyen tartománya, s ha csak ezt a tartományt állítjuk középpontba - természetesen csak gondolatban -, akkor ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy ahány ember, annyi izlés, annak az analógiájára, hogy ahány ház, annyi szokás.

Ugyanakkor az izlésről lehet vitatkozni, mint ahogyan vitatkoztak és vitatkozunk is, ha az izlést nem szükítjük az egyéni

szubjektivitásra, - mint ahogyan nem is lehet reá leszükíteni - hanem vizsgálódásunkat kiterjesztjük annak eredetére, közösségi együttélésben betöltött szerepére, az izlésben jelentkező teljes tartalomra stb.

Természetesen a két esetben az igazság két különböző szintjéről, helyesebben és pontosabban fogalmazva, az igazság történelmileg két különböző fejlettségi fokáról beszélhetünk.

Miről van itt szó? A meglehetősen összetett problematikából emeljünk ki talán egy - ebben a témakörben nagyon fontos - kérdést. A kérdés így hangzik: Mi az ember és mi a társadalom? Bár első hallásra úgy tűnik, hogy a kérdés távol áll az izlés mibenlététől, hamarosan rá kell jönnünk azonban, hogy a kapcsolat köztük igen szoros, s ez a kérdés másképpen megfogalmazásából azonnal ki is tűnik. Ugyanis így is meg lehet fogalmazni, s ezt az utóbbi idők vitájában sokan már így is fogalmazták: mi az izlés és világnézet kapcsolata? Mi maradjunk meg azonban az első kérdésfeltevésnél.

Ha az embert egyedi-egyéni lénynek tekintjük, a társadalmat pedig az egyének valamilyen szövetségének, amely szövetséget fel lehet bontani és újra meg lehet kötni, akkor az izlés, amely szintén "emberi", embernek a sajátja, szintén egyedi-egyéni lesz. Az emberek törekedhetnek arra, hogy izlésüket összeegyeztessék, de az alapvető mégis az lesz benne, ami megkülönbözteti egymástól. Nem nehéz felismerni ebben a nézetben a polgári ember- és társadalomfelfogást, vagyis az igazság polgári szintjét.

Igazság ez, mert már felismeri az izlés emberi voltát, az izlés sokféleségét, a sokféle izlés létjogosultságát, az egyén jogát, hogy másoktól eltérő izlése lehessen. Ez a felfogás a polgári társadalommal párhuzamosan alakul ki és szerves része annak az általános harcnak, amit a polgárság viv a feudális önkény és az azt kiszolgáló egyházi ideológia ellen.

Hermann István "Izlés és jelleg" c. tanulmányában szemléletesen mutatja be az izlés problematikussá válását a reneszánszban. Hermann elvtárs az esztétikai izléssel kapcsolatban teszi a megállapítást, amely szerint "amennyiben hasadás van a világkép egésze és a művészet között, akkor válik maga az izlés konkrét kérdéssé." /Izlés és kultúra. Kossuth. 1974. 147-148. old./ A világkép és művészet között a reneszánszban valóban hasadás jön létre, de a polgári fejlődésben ennél többről is szó van, éspedig arról, hogy állandó ellentét alakul ki az egyéni és a közösségi élet különböző területei között. A kialakuló ellentétek állandóan megoldódnak és ujratermelődnek anélkül, hogy hosszabb időre egyensúly teremtené az ellentétek között. Tulzás lenne azt állítani, hogy a középkorban vagy az ókorban az izlés, vagy a világnézet és az izlés egységes volt. Ott is megtalálhatjuk a különböző változatokat. Csak azt állíthatjuk, hogy egységesebb volt, s ez az egységesebb állapot az egyszerű ujratermelés alapján alakult ki.

A polgári termelés kifejlett formájának a bővített ujratermelés a jellemzője. A bővített ujratermelés nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is más állapotokat hoz létre a korábbiaknál. A bővi-

tett ujratermelésnek emellett más a bázisa és más a szükséglete, mint az egyszerű ujratermelésnek. A bővített ujratermelésnek a bázisa az ipar, a szükséglete - és egyben ösztönzője - pedig a bővülő piac. A polgári izlés így más bázison alakul ki, egy olyan bázison, amely állandóan differenciálja a tudattal rendelkező emberek életkörülményeit, de a tudati tényezőket is. Részben ennek a következménye, hogy a bővített ujratermelés által megkövetelt és kitermelt gyorsabb izlésváltozáshoz képest az ókor vagy középkor izlésvilága tartósabbnak és egységesebbnek látszik. Nem szabad azonban megfélelkezünk arról, hogy csak a polgárihoz képest egységesebb és tartósabb, mert önmagában az ókor vagy középkor izlésében is megtaláljuk a változatokat és a változást is minden olyan alkalommal, amikor az ókori vagy középkori társadalom valamilyen válságállapotot volt kénytelen megoldani.

A kialakuló polgári viszonyok az egyénnek és az izlésének is nagyobb mozgásteret biztosítanak. Az izlés sokféleségének az ad létalapot, hogy a polgári fejlődés a polgári tevékenység sokféle formáját hozza létre. A polgári izlés sokféleségében is megtalálható azonban az egység. Bármilyen polgári magatartást, gondolkodást, érzelmvilágot vizsgálunk is, ugyanazzal a két előfeltetéssel találkozunk mindegyikben, amelyet Marx a "Gazdasági-Filozófiai Kéziratok"-ban a polgári gazdasági szemléletet jellemezve említ meg. Ezek: a magántulajdon és a csere. A polgári érzelm- és gondolatvilág is ezen a két alappilléren nyugszik és ezeket sugalmazza megkérdőjelezetlen előfeltetvésként.

Mivel nem feladatunk itt részletesen elemezni a polgári izlés anyagi-gazdasági gyökereit, sem a polgári izlés sokféleségét, leegyszerűsítve és vázlatosan csak arra utalunk, hogy miképpen van kapcsolatban az izlés egyéni voltáról szóló polgári felfogás a gazdasági gondolkodás említett két előfeltevésével. Az izlés sajátos, egyéni, mert az enyém, az én tulajdonom. Ha van közizlés is, az nem lehet más, mint az egyéni izlések valamilyen átlaga. De ez az átlag hogyan jön létre? Valahogy úgy, mint ahogyan a piacon a csere során kialakul az áruk értéke körül ingadozó ár. Ahogyan az áruk is különböznek azonban egymástól használati értékük szerint, az izlésnek is különböznie kell a másik egyén izlésétől. Azonos használati értékű termékek cseréjének ugyanis nincs értelme, helyesebben: nem vezet nyereséghez. Mi alakítja az átlagost, az árat? A piac spontán mozgása! Mi alakítja az izlést? Egy ellenőrizhetetlen - valóságban spontán - erő, amely a polgárság számára valóban mindig is ellenőrizhetetlen marad. Nem azért ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen, mert ismeretelméletileg megragadhatatlan, hanem mert a polgárságnak nincs szüksége a felette való uralomra. A magántulajdonon alapuló bővitett ujratermelés ugyanis spontán módon mindig reprodukálja a polgári viszonyok lényegét, még ha változásokat is idéz elő a polgári tartalmon.

Miben áll tehát a polgári izlésfelfogás igazsága? Röviden fogalmazva abban, hogy - a kialakuló polgári viszonyokat kifejezve - az izlés sokféleségének ad lehetőséget s az egyéni szubjektivitás sokszínűségét fedezi fel és igazolja. Az izlés

sokfélesége és sokszínűsége az izlés gazdagságának látszik. Valójában azonban nem gazdagság, hanem a spontán erők vak játékanak ellenőrizhetetlen következménye, amely a kifinomult izlés magas szintjétől az un. izléstelenségig az izlés minden változatát létrehozza.

És miben áll a másik igazság? Abban, hogy megragadja az ember társadalmi lény voltát, s hogy a társadalmat, mint az emberi viszonyok összességét fogja fel. Az izlést társadalmi eredetűnek és történetileg fejlődőnek ismeri fel, olyannak, amely része az emberi társadalom általános előrehaladásának. Ez az igazság a proletáriátus történelmi szerepét feltáró marxizmus produktuma és az izlés mélyebb lényegének megragadása. Ebben a megközelítésben már lehet vitatkozni az izlésről, mert olyan támpontok birtokába jutunk, amelyek túl vannak az egyéni szubjektivitáson, keletkezésében és forrásában teszik lehetővé az izlés alakulásának nyomkövetését.

Természetesen azzal, hogy a marxizmus feltárja az izlés természetének mélyebb lényegét, még nem tekinthetjük megoldottnak a teljes problematikát. Csak úgy tekinthetjük, mint amelynek megválaszolásához egy helyes kiindulópontoz jutottunk, ahonnan felgöngyölíthetjük az egész kérdéskomplexumot. És a megválaszolásal még mindig nincs vége a feladatnak, mert az izlésről megszerzett tudásunk csak a kezdet ahhoz, hogy ezen a területen is alkotóan folytassuk társadalomformáló tevékenységünket.

és ezzel már el is jutottunk ahhoz a forráshoz, amelyből az utóbbi időben kiéleződő izlésről folyó vita táplálkozik. A marxista irodalomban általánosan elfogadott és hangoztatott az a tétel, hogy a polgári és marxista eszmék között antagónista ellentét van, s hogy az ideológia frontján nincs békés együttélés. Kevésbé hangsúlyozottan ez az álláspont az izléssel kapcsolatban is elhangzik. Ugy tűnik, hogy az izlés frontján meglévő ellentét - legalábbis nemzetközileg - még nem éleződött ki. Kiéleződőben van azonban a szocialista országokon belül. Ez utóbbi természetesen nem független a nemzetközi sikon folyó osztályharctól, de a nemzetközi sik jelentősebb problémái azon a területen az izlés ellentéteit háttérbe szorítják. Amiért a szocialista országokon belül az izlés problémája egyre inkább előtérbe kerül, azzal magyarázható, hogy a társadalmi együttélés legfontosabb kérdéseiben az erőviszonyok véglegesen a szocializmus javára változtak meg, s mostmár sürgetőbben jelentkezik az a követelmény, hogy az egyéni és közösségi élet sokadrangubb területeit is felzárkóztassuk az élenjáró területekhez, mert az utóbbiak fejlődése ellenkező esetben akadályokba ütközik. Ezzel korántsem állítom, hogy az élenjáró területek, pl. politika és gazdaság minden oldala egyenlő szinten állana.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a tudat lemarad a léttől, vagy az érzelmi szint lemarad a tudat logikai szintjétől, ami természetesen csak általánosan igaz. Sokkal inkább az a feladat áll előttünk, hogy az izlés alakulásának korábbi spontán folyamatát tudatos folyamattá változtassuk, hogy az egyén és társa-

dalomformálásnak ez a területe is az új társadalom felépítésének irányított területévé váljon. Mindaddig, amíg ez nem valósul meg, a polgárságnak ezen a területen komoly bázisa marad, amelyre az általános ideológiai osztályharcban támaszkodni tud és támaszkodik is. Harc folyik az izlésért, az izlés formálásáért és itt a polgárságnak még nagy előnye van nemcsak azért, mert a hagyományokra támaszkodhat, hanem azért is, mert a spontaneitás is még hosszú ideig az ő oldalán áll.

Magától adódik, hogy a polgári izléselméleteknek az izlés ellenőrizhetetlenségére, megragadhatatlanságára kell hivatkoznunk, s ebben előszeretettel hangoztatják az egyéni izlés sokféleségét. Ha netalán mégis találunk valami közöset az egyéni izlésekben, azt örök emberinek, változtathatatlanak tüntetik fel. Ezen az alapon sugalmazzák a vagyonszerzést, a másik ki-játszásán keresztüli egyéni érvényesülést, a különféle elitizmust, a fogyasztás kultuszát stb.

Az izlés helye és szerepe a magatartásban

Ha az izlés egyénnél történő kialakulását vizsgáljuk, részben helyet kell adnunk Mesterházi Lajos megállapításának, hogy ugyanis az izlés változása a tudatvilágunk változásától függ. Majd így folytatja: "Ezek a tudati élmények azonban, mire izlésről beszélhetünk, már mélyen elrejtőznek az érzelmi élet szerves egészében, csak utóbb tudjuk előbányászni őket, közvetlenül csak a kész, kialakult diszpozíció jelentkezik: a tetszés vagy nemtetszés." /uo. 92. old./ Ez utóbbi megállapítással,

amelyet valamilyen változatban majdcsak minden izlésről irt tanulmányban megtalálhatunk, már kevésbé lehet egytérteni.

Az izlés valóban részben tudatvilágunk kialakulásával alakul ki és tudatvilágunk változásával változik. A tudatvilágunk a külső környezetről, önmagunkról, önmagunk és környezetünk kölcsönös kapcsolatáról való tudatunk. Minden tudatot, ismeretet saját tapasztalásunkból, mások elbeszéléseiből, leírásaiból, alkotásaiból szerzünk meg. A felhalmozódó ismeretek bennünk egy nem ellentmondásmentes egységet alkotnak, amely elősegíti, hogy a környezetünkkel való kapcsolatunkban a magatartás úgy alakuljon, hogy fennmaradásunkat biztosítsa. Bár a megfogalmazás itt egyénre érthetően történt, valójában az egyén tudatának alakulása sohasem önmagában megy végbe, hanem más egyénnel való kapcsolatában, úgy hogy mindig a közös jelentőségűt és közös érvényűt is magába foglalja, sőt éppen az a meghatározó. A közös jelentőségűn differenciálódik azután az egyéni jelentőségű. Általánosan megfogalmazva ezt úgy mondhatnánk - Marx szavaival -, hogy az egyénben a nembeli képességek egyedi formában jelennek meg. Az, hogy az egyes egyén emberi érzelem és emberi logikum formájában fogja fel a környezetét, nem annyira egyéni, mint inkább nembeli, vagyis közös képesség. Amit felfog, ami a tudatában megjelenik, az lehet eltérő, s ahogy felfogja azokat, abban is lehet eltérés. Maga a felfogás módja, - amit általában emberinek nevezünk - az azonos. Ha tehát az egyén izléséről beszélünk, sohasem hagyhatjuk figyelmen kívül annak társadalmi voltát.

Hogyan válik a tudatvilágunk izléssé? Tudatunk nemcsak megragadja a világot, hanem újra is teremti, átformálja azt, annak megfelelően, hogy a külvilág gyakorlati elsajátítása is lehetővé váljon. A tudat a gyakorlati cselekvés számára célképzeteket produkál. A célképzetben a világ már nem azonos azzal a világgal, amelyről tudatunk kialakult, hanem gondolatban megváltoztatott világ, olyan világ, amilyenné az objektív létező világ válni fog, vagy amilyenné változtatni akarom.

A világ megváltoztatását nagyon általános értelemben kell itt kezelni. Napjainkban rendszerint a társadalom progresszív megváltoztatását szoktuk alatta érteni. De a világ megváltoztatásához tartozik az olyan egyszerű és profán cselekvés is, hogy a vadon nőtt szedret leszedem és megeszem. Ez utóbbi változtatás kétségtelenül rendkívüli csekély az előbbihez képest, de mégis változtatás és célképzeten alapul.

A célképzetem, méginkább pedig a célképzeteim, a világhoz való viszonyomat is tartalmazza, azt, amilyenné a világot változtatni akarom, vagy változtatnom kell. Ha a célképzet alapján végzett cselekvés valóságosan vagy vélt formában ismételt eredményes, a cselekvés képességgé, a célképzet hasonló szituációban történő újbóli kialakítása pedig automatikussá válik. Ezt és így fogom csinálni, mert már bebizonyosodott, hogy ez vezet eredményre, ezzel a cselekvési formával tudom a külvilágot magam-számára-valóvá tenni. Ugyanez vonatkozik a bonyolultabb cselekvésre is, s ha az egyszerű cselekvés célképzetét az élet-

céllal és életideállal helyettesítjük be, a világ megváltoztatását pedig a világ életideálnak megfelelő átalakításával, akkor az izléselemektől közelebb jutunk az izléshez magához. Az ismétlődő cselekvések ugyanis új rendet adnak környezetünknek. A környezetet - természetesen részleteiben - új formába öntik. Az eredményes cselekvések formája és irányultsága, a környezet olyan rendje, amely cselekvésem célképzeteihez pozitívan járulnak vagy járulhatnak hozzá - ezek válnak tudati tevékenységem automatikus elemeivé. Elsősorban ez fogja magatartásomat meghatározni, ehhez hasonlítok minden újabb jelenséget, ebből indulok ki minden újabb jelenség megértésében, vagyis ez szolgál izlésem alapjául.

Az izlés nemcsak az érzelemben, hanem az ember élettevékenységének egészében kialakul: érzelmi, gondolati és gyakorlati tevékenységében. Itt mindjárt meg is jegyezném, hogy a három közül a gyakorlati szférának jut az elsődleges szerep. A gyakorlatot itt szintén tág, ismeretelméleti értelemben kell felfognunk, tehát mint érzéki átalakító tevékenységet. Ez a forrása érzelmi és logikai elsajátításunknak egyaránt és ide is tér vissza.

Az élettevékenység formálja az izlést, és az izlés az élettevékenység egyik szabályozója. Nem az egyedüli, hanem az egyik szabályozója, s nem is mindenkori, hanem csak olyan esetekben, amikor az élettevékenység irányultságát és formáját azonosítom vagy azonosítani tudom saját belső indítékaimmal. Cselekedhetek az izlésem ellen is, ilyenkor azonban valamilyen külső

kényszer vagy szükség készlet cselekvésre. A külső kényszer vagy szükség lehet más egyén reám irányuló erőszaka, de lehet szokatlan, ismeretlen szituáció is, amelyben azonban cselekednem kell anélkül, hogy az adott szituáció több-kevesebb részletét elsajátítottam volna.

Az élettevékenységre és a gyakorlatra való hivatkozást két vonatkozásban tartom itt fontosnak. Először azért, mert önmagában a tudattevékenység és a tudattartalom az izlésnek csak az egyik eleme, mint ahogyan az ember gondolkodó lény is. De az ember tárgyi lény is. Tárgyi-érzéki módon is elsajátítja és alakítja a világot. A tudati tevékenységét a tárgyi tevékenység szükségletei határozzák meg. S ebből az izlés szintjére és érvényesülési területére is következtetést vonhatunk le. Izlés ott és olyan tevékenységi területen alakul ki, ahová az egyén élettevékenysége irányul, és olyan szinten, amilyen szinten az adott egyén a tevékenységi területet elsajátította, esetleg készséget szerzett az adott tevékenységi terület, tevékenységi mód továbbfejlesztésére. Itt csak közbevetőleg jegyzem meg azt a fontos tény, hogy a valamilyen tevékenységi területen kifejlődött izléselemeket az egyén átvihet más, korábban általa nem ismert tevékenységi terület produktumára, illetve annak megítélésére, de ez sohasem lesz teljes és általános érvényű. Csak az említettek alapján kapunk eligazító választ arra, hogy egy magas szintű esztétikai izléssel rendelkező művész miért lehet öltözködésében stb. hanyag, vagy pedig, hogy

egy szakmáját művészi tökélyvel folytató szakmunkás miért nem tud ítéletet mondani egy képzőművészeti alkotásról.

A másik, amiért a gyakorlatra és az élettevékenységre hivatkozunk az, hogy az élettevékenységet nemcsak az érzelem irányítja, hanem a logikai elméleti tudatszint is. A logikai elsajátítás és tisztázás nélkül nincs hosszabb tartamu határozott cselekvési folyamat.

Itt térnék vissza ahhoz a fenntartáshoz, amelyet Mesterházi elvtárs megállapításával szemben tettem, de ugyanezt mondhatnám Szerdahelyi István meghatározására is, aki az izlést - csak leegyszerűsítve s az idevonatkozó részt említem - érzelmi ítélet alkotására alkalmas emberi képességnek tartja. /U.o. 71.old./ Kivételt a vitában résztvevők között talán Bimbó elvtárs megállapításával tennék, aki a mindennapi tudat szintjéhez sorolja az izlést, s abba már a logikai ismeret egyszerűbb, bár nem kis jelentőségű formái is beletartoznak. Véleményem szerint azonban még ez a bővítés is leszűkíti az izlés szféráját.

Csábit /vagy terel/ bennünket az izlés érzelmre való leszűkítésére, hogy a napi étellel szoktuk leginkább kapcsolatba hozni, vagy pedig a művészettel összefüggésben említjük leggyakrabban, ahol az érzelmeknek ténylegesen nagy szerepük van. Gondoljunk csak azonban az ideológiára vagy akár a tudományra, amely már a magasabb szintű logikumhoz tartozik. Ezekben a területeken is előfordul, hogy valamilyen kifejtett elmélettől ide-

genkedünk vagy kétségbevonjuk anélkül, hogy alapos elemzésébe belementünk volna. Ez nemcsak érzelmi alapon történik, nem egyszerűen a tetszés vagy nemtetszés játszik benne szerepet /bár az is jelen lehet/, hanem mindenekelőtt az, hogy nem sikerült /vagy nem is lehet/ összhangba hoznunk, beillesztenünk eddigi ismereteink rendszerébe, vagy másképpen fogalmazva: nincs összhangban a világról kialakított logikai rendünkkel. Természetesen az elméleti tudatban az izlés logikailag már jobban megragadhatóan jelentkezik, pl. mint az igazsághoz való ragaszkodás, a tények kötelező figyelembevétele, vagy egyszerűen a logikai tisztaság, esetleg érthetőség stb.

Azzal a bővítéssel, hogy az izlés az elméleti tudatban is jelen van, közelebb jutunk az izlés lényegéhez, hogy ugyanis olyan tudattartalmakról és készségekről van szó az izlés esetében, amelyek az ismétlődő cselekvések során az egyén szellemi arculatának szerves részévé váltak, s amelyek spontán kiindulópontul és alapul szolgálnak az új vagy régi jelenségek megítélésében, új ismeretek szerzésében.

Az izlés ilyen megközelítése természetesen a társadalmi ember jelenlegi fejlődési szakaszára érvényes. Nem vitatható, - s az izlést az érzelem szintjére redukáló megállapításokban is tulajdonképpen ez tükröződik -, hogy az emberi tevékenység és gondolkodás korábbi fejlődési szakaszain - ezt közelebbről meghatározva a polgári gondolkodást is magában foglaló időszakig jelölhetjük - az izlés elsősorban az érzelmesült tudatszinten volt jelen. De már a polgárságnál kezd kifermődni a logikai

szinten is az izlés, anélkül azonban, hogy a kezdeti kiformálódás befejezéshez jutna. Röviden jellemezve ennek alapjait csak arra utalnék, hogy a polgári gondolkodásban kezd uralkodó helyet elfoglalni a rátió, az ész, amely a felszín helyett a lényegi, empirikusan nem megragadható szintre irányul. A lényeg ellentétben áll a jelenséggel, bár benne nyilvánul meg. Ki kell hámozni a jelenségből a lényeget, s a polgárság meg is kezdi ezt bizonyos területeken, mindenekeelőtt a természetben, amennyiben a polgári fejlődés létrehozza a természettudományok gyors fejlődésének a szükségletét. Ugyanakkor a társadalomra, a társadalomról szóló ismeretekre vonatkozóan ezt már nem tudja megtenni, s ezen a területen a kezdeti, az empiriára támaszkodó első eredményeket a spekulációval pótolja. Így jön létre a Hermann elvtárs által említett izlés és világnézet szembenállása a reneszánsz időszakában, fokozódik az ellentét a felvilágosodás idején, majd a válságig mélyül a múlt század végétől. Ebben a fejlődési vonalban azonban megtalálható az izlés logikumban való kialakulása vagy behatolása is mint melléktermék. Hogy csak a polgári gondolkodás néhány kiemelkedő egyéniségét említsük, Descartesre és Hegelre utalnék.

Descartes, a racionalista gondolkodó, a megismerés módszeréről elmélkedve a gondolati következtetés igaz vagy hamis voltának eldöntésénél az evidenciára, a belátásra hivatkozik. Ebben nem az érzelmi mozzanat az elsődleges, hanem a logikai rendszerezettség és ellentmondásmentesség. Ami ennek ellentmond, azt az ész elveti. Hegel a lényeg megragadását tartja olyannak,

amely megnyugtatja az észet, s mindaddig, míg az ész /nála a szellem/ a felületen és a külsődlegesen mozog, nem teljes és nyugtalan marad. A művészetnél, az esztétikumnál a szellem közvetlen érzékelésnél marad, ahol nem állhat meg, bár elérí az abszolút alsó fokát. Hasonlóan nem állhat meg a kinyilatkoztatott vallásnál sem. Csak a filozófiában teljes a szellem, a legmagasabb szintű logikumban, a tudományok csucsán. Mindez Hegelnél úgy jelentkezik, hogy közben az izlést maga is az esztétika hatáskörébe utalja, de nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a magasszintű érzékelési szint izléselemeit megtalálhatjuk már nála a filozófiában, vagyis az abszolút szellem csucsán is.

Idézem itt Hegelnek a filozófia jellemzéséről leírt gondolatait: "Ez a tudomány annyiban a művészet és a vallás egysége, hogy míg a művészet a forma szerint külső szemlélésmódjával szubjektív alkotás és a szubsztanciális tartalmat sok önálló alakra forgácsolja szét, s míg a vallás a képzetben bontakoztatja ki totalitásának szétválását, és a kibontakoztatottat közvetíti: a filozófia nemcsak egy egésszé tartja össze őket, hanem az egyszerű szellemi szemléletté is egyesíti, s azután az öntudatos gondolkodássá emeli." /G.W.F. Hegel: A szellem filozófiája. Enciklopédia III. Akadémiai Kiadó 1968. 356. old./

Ugy vélem, hogy Hegel számos megsejtése közül itt azzal találkozunk, amely "az egyszerű szellemi szemléletté" egyesítésben és "az öntudatos gondolkodássá" emelésben az izlés tudományos gondolkodásban való kialakulását jelzi.

A marxizmusban, a proletáriátus ideológiájában és tudományában teljeseedik ki az izlésnek az elméleti tudatban történő kialakulása mindenekelőtt annak az alapján, hogy a marxizmus az ideológiában és a társadalomtudományokban is megragadja a társadalmi szintű lényegét.

A termelés szférájában a szocializmusban is a bővített újratermelés érvényesül, mint a polgári társadalomban. A szocializmusban megvalósuló bővített újratermelés azonban társadalmilag tervszerű. Ez eleve megköveteli a társadalmi folyamatok állandó ellenőrzését és elemzését. Csak ennek következtében válik lehetővé a társadalmi tendenciák megragadása és a megfelelő beavatkozás a tendenciák érvényesülésébe. A gyorsan változó társadalmi valóság a szocializmus viszonyai között a tudatosodás, pontosabban a társadalmi tudatosodás magasabb szintjét követeli meg. A proletáriátus nem hagyatkozhat a társadalmi spontaneitásra, mert az nem a saját, hanem a polgárság társadalmi viszonyait termeli újjá. A proletáriátusnak saját társadalmi viszonyai létrehozásához meg kell ragadnia a társadalom, a társadalmi mozgás - közte az ideológia - alapvető törvényeit. E tett végrehajtója, a proletáriátus mint osztály tevékenységének irányítója a forradalmi marxista párt. Ez korántsem jelenti azt, hogy csak a párt fejezi ki a proletáriátus érzelmi és logikai szintű izlését. A kifejezés és érvényesülés mindenütt és mindenkinél megtörténik, ahol és akinél a marxizmus-leninizmus következetesen érvényesül.

Az izlés az elméleti tudat szintjén másképpen funkcionál, mint az érzelem szintjén, bár funkcionálásának a két szinten vannak közös vonásai. Az érzelem és az empirikus tudat szintjén első-sorban az új benyomások befogadásában és a formai megítélésben játszik szerepet, összehasonlítva az új benyomásokat azzal a belső érzelmmé vált tudattartalommal, amelyet az egyén a korábbiak során magáévá tett. Ezt a mechanizmust már többen leírták, s ezért nem részletezem. A logikum szintjén az izlés az új tudattartalom régi tudattartalommal való összeegyeztethetősége és a gondolkodási mechanizmus hasonlósága területén érvényesül. Az új elméleti ismeret gondolatmenete, logikai rendszere, rendszerezettsége, valamint ismerettartalma kerül összehasonlításra azzal, amit az egyén már a korábbi élettevékenysége során kialakított magában. Egyféle - Hegel szavaival - egységesítő szellemi szemléletként és öntudatos gondolkodásformaként funkcionál.

Az elméleti tudatban az izlés - az elméleti tudat sajátosságainak megfelelően - sokkal rugalmasabb, az új ismereteket nagyobb mértékben és gyorsabban képes magába beépíteni, mint az érzelem vagy az empirikus tudat szintjén. Természetesen az izlés az elméleti tudat szintjén sem jelent biztos eligazodást. Csak az eligazodás kezdeti szakaszában ad bizonyos kiindulópontot. Az új ismerettartalmat, annak logikai rendszerét veti össze a már meglévővel, vagyis nagyon szubjektív kritérium alapján működik. Mivel az új ismeretek nemcsak a már meglévőnek mennyiségi növekedését jelentik, hanem a gondolkodás

mechanizmusában is változásokhoz vezetnek, az elméleti tudatban kialakult izlés jelentősebb megváltozásához újfent a gyakorlat járul hozzá. A gyakorlat ismétlődő formái rögzítik az új gondolkodási elemeket az egyén elméleti-tudati arculatának szerves részévé.

Az elmondottakkal - bár erősen leegyszerűsítve - azt kívántam bizonyítani, hogy az izlés a magatartás egészében jelen van és funkcionál. Az emberi magatartás ellentmondásosan egységes egészében az izlés kisebb-nagyobb mértékben alakul ki annak megfelelően, hogy egyéni adottságai és társadalmi-egyéni környezete milyen területen teszik lehetővé, illetve követelik meg az izlés kiformalódását. Az egyéni adottságok, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, a környezet, amelyben élettevékenységét folytatja - eleve meghatározza, hogy milyen területen és milyen mértékben fejlődik ki az izlés, de azt is, hogy milyen lesz annak tartalmi lényege.

Az egész magatartást átszövő izlés a magatartásnak és az elméleti irányultságnak ad a korábban kialakult szellemi arculat és készség alapján egy olyan alapállást, amelyen az egyén a környezet újabb jelenségeihez közeledik. Az izlésnek így egy szubjektív orientáló szerepe van. Motiválja a környezet vagy belső állapot hatására kiváltódó magatartást, közrejátszik a cselekvés megválasztásában, a megválasztott cselekvés szándék általi alátámasztásában, de a gondolati és a gyakorlati cselekvés végrehajtásában is, nem kevésbé a magatartás, cselekvés, a környezet jelenségeinek megítélésében.

Az izlés orientáló, szubjektív orientáló szerepét ismételten alá kívánom húzni. Ez az orientáló szerep éppen szubjektív volta következtében nem ellentmondásmentes, sem az egyénnél, sem a közösségben. Az orientálódásnak lehet olyan irányultsága, amely az ismétlődő, megszokott állapot fenntartását célozza, vagyis vonzza a magatartást a már bevált, biztos cselekvések és benyomások felé. Az izlés orientáló szerepének ezen formája igen nagy szerepet játszik az általános magatartás és élettevékenység olyan területein, amelyek az adott cselekvést nem állítják merőben új feladat elé. Ilyenkor a cselekvés szinte mechanikusan megy végbe. Ha az izlésben ez az orientálási forma dominál, akkor szoktuk konzervatívnak nevezni. Sok véleményel ellentétben én nem becsülném le ennek a formának a szerepét, sőt, nélkülözhetetlennek vélem. A magatartásnak ugyanis az egyéni és közösségi élet majdnem minden területén - azt is állítanám, hogy túlnyomóan - olyan megnyilvánulásai vannak, amelyek automatikusan ismétlődnek vagy formájukban, vagy tartalmukban. Ilyen esetekben a megszokott forma és megszokott tartalom a mérvadó, a vonzó. Természetesen a környezet átalakításában a magatartásnak ezen irányultsága nem mondható forradalminak.

Az orientálódás másik irányultsága, amikor az előbbi cselekvési módokon kiépül az újra, a pozitívabbra való törekvés. A korábbi cselekvési módok kritikai felülvizsgálatával és "meghosszabbításával" eredményesebb vagy új eredményt produkáló magatartás a mérvadó. Ilyenkor az izlésben az új iránti

fogékonyság és az új keresése a domináló, s a cselekvés forradalminak mondható.

Azt lehetne mondani, hogy a magatartásnak és az izlés orientáló irányultságának ez a két formája olyan régi, mint maga az ember. Ez a megállapítás azonban nem lenne pontos, s ami még fontosabb, figyelmen kívül hagyná az izlés társadalmi-történeti meghatározottságát. Az ember izlésében pl. az emberré válás idején nem volt egyéni izlés, hanem közösségi izlés létezett, mint ahogyan nem volt én-tudat, csak közösségi tudat volt. A rabszolgatartó és feudális társadalomban is az izlés konzervatív irányultsága volt a domináló, s a forradalmi irányultsága a különös. A polgári bővített ujratermelés kezdi kibontakoztatni a forradalmi irányultságot, de viszonylag szűk társadalmi körökben és korlátozottan. Dominálóvá és általánossá az izlés ilyen orientációja a szocializmussal válik, anélkül azonban, hogy a másik irányultságot kizárná vagy megszüntetné. Csak maga alá rendeli azt, s ezzel mozgékonyabbá, dinamikusabbá teszi.

Közizlés és korizlés

Az egyéni izlést és a közizlést gyakran emlegetik úgy, mint amelyek erősen ellentétben állanak egymással. Időnként és alkalmakként a közizlést emelik az egyéni izlés fölé, máskor megfordítva. Amikor pl. a haladó művészetéről van szó, rendszerint az alkotókat mint egyéneket tekintik a közizlés nevelőinek, s ilyenkor a közizlés az elmaradott. Máskor a tár-

sadalmat nevezik ki izlésformálónak, amikor is az egyének kisebb-nagyobb csoportjait kellene a társadalom színvonalára emelni. Napjainkban rendszerint a közizlést szokás bírálni, különösen ha nem érti meg az ujnak mondott műveket, nem tölteti meg látogatókkal a színházakat vagy a művelődési házak rendezvényeire nem viszi el a község lakosságát.

Füleki József a művelődő emberrel kapcsolatban teszi a megállapítását: "Napjainkban a fő ellentmondást az a jelenség hor-
dozza, hogy az emberek fejlettebb társadalomban élnek, mint amilyen a többség izlésszintje." /Izlés és kultúra. Kossuth. 1974. 471. old./

Mesterházi Lajos az igen érdekes, alapos és gondolatébresztő tanulmányában a következőket írja: "... az adott világ adott elemi szükségszerűségeinek belátásától még a gondolkodásmó-
dunk megváltozásáig is csak lassan jutunk el: vagyis csak vontatottan, késve vonjuk le az elemi premisszákból a közbül-
ső és végső következtetéseket. Hát még az érzelmi világunkban és azon belül az etikai, esztétikai izlésünkben, spontán ité-
leteinkben, tetszésünkben, nemtetszésünkben milyen lassan jutunk fel a kor színvonalára!" /U.o. 96. old./

Mindkét megállapításban sok igazság is van, de némkivánt irány-
ba is terelhet bennünket. Társadalmunk fejlettsége, illetve a
kor színvonala elég elvont vonatkozási pontnak tűnik, és nem
lehet tudni, hogy miből történt az elvonatkoztatás. A társa-
dalomban az izlés nagyonis összetett jelenség és annál össze-
tettebb, minél több köz van a társadalomban, valamint minél

szélesebbkörű a társadalom egészének élettevékenysége. A közizlés nem egy egyének felett lebegő külön izléstartomány, hanem a társadalomban élő egyének közös és a közre általános jelentőségű izléselemeiből tevődik össze. A közizlés is az élő egyének tevékenységében hatékony éppen úgy, mint az egyéni izlés. A kettő abban különbözik egymástól, hogy az egyéni izlésnek csak az egyénre önmagára van jelentősége, a közizlés pedig az egyének másokra, az együttélésre, s az együttélés intézményeire vonatkozó közös jelentőségű izléselemeit tartalmazza.

A társadalom izlése az életfeltételeiben különböző számos köz, közösség izlésének egymásra vonatkozó és ható elemeiből alakul ki, és magába foglalja a haladó és konzervatív elemeket egyaránt. A társadalom izlésében az uralkodó köz, az uralkodó osztály izlése az uralkodó, nem azért, mert az a haladó, hanem azért, mert az ő kezében vannak mindazok az eszközök, amelyek az izlés /és nem izlés/ terjesztéséhez és fenntartásához leginkább szükségesek: az ő élettevékenysége határozza meg az adott társadalom arculatát.

A differenciáltabb tagozódású társadalmakban az izlés kimunkálásán - az esetek többségében anélkül, hogy erről maguk is tudnának - különböző létszámú csoportok működnek. Leegyszerűsítve úgy jellemezhetnénk, hogy az izlésalkotás és izlésfejlesztés is a társadalmi munkamegosztás alá esik. A tudatosan vagy spontánul működő csoportok megformálják és kifejezik azon izlésbe-

li elemeket és követelményeket, amelyek az osztály létét, élettevékenységét, esetleg önmagáról alkotott elképzeléseit azon a területen jellemzik. Ezek alkotják aztán az osztály vagy réteg legtisztábbban megjelenő izlését. Ha ezeket az egymástól viszonylag különálló társadalmi területeket a közös izléselemek alapján összefogjuk, megkapjuk az uralkodó köz általános izlését.

Az általános izlésen belül nem biztos, hogy egyenlő lesz a szint, sőt teljesen bizonyos, hogy a különböző területek izlésszintje eltér egymástól. Egyes területek kiemelkednek, mások elmosódottabbnak tűnnek annak megfelelően, ahogyan az adott osztály előtt itt vagy ott állottak nagyobb és sürgetőbb megoldást követelő feladatok. A kiformalódott izlést nem egyformán és egyenlően teszik magukévá az osztályhoz tartozó egyének sem.

Ha a vizsgált osztály a társadalmi haladás élén jár, a társadalomtörténetileg emberiség előtt álló feladatokat oldja meg, - az ő izlése esik egybe a kor izlésével, az ő izlését kimunkáló-kifejező és erre kiképzett egyének fejezik ki a kor izlését. Ez nem az ők egyéni izlése, hanem az osztály egyének által kifejezett izlése.

A társadalom, de az osztálynak a többsége is /haladó társadalomról és haladó osztályról beszélve/ nem az izlés tiszta kimunkálásán fáradozik. Részben spontánul formálja az izlését a mindennapi tevékenysége során, részben az osztály mások által

kimunkált izléselemeit építi be saját izlésébe. Ilyenképpen a társadalom, de az osztály többsége is mindig alatta áll a kor vagy a társadalom izlésének általában, mint ahogyan a kor esztétikai izlését hűen kifejező művész is a társadalmi élet más területén - pl. a gazdasági, politikai, de még az erkölcsi szférában is - alatta állhat a kor izlésének.

Természetesnek kell vennünk, hogy társadalmunk különböző rétegeinek az izlésszintje nem egyenlő nemcsak rétegenként, hanem izlésterületenként sem. Ha nemcsak a csúcokat, igen gyakran csak a kivánásokban és feltevésekben meglevő csúcokat tekintjük, hanem azt is, hogy társadalmunk különböző rétegei és osztályai honnan indultak a csúcok felé és hol tartanak ma - s ez vonatkozik a társadalmi élet összes területére -, akkor az előrehaladás megállapítása nem maradhat el.

A fejlett társadalom és elmaradott izlés ellentmondása, úgy vélem, konstruált ellentmondás, amelyhez hasonlót a társadalmi élet más területén is gyakran találunk. A társadalom ebben az ellentmondásban mindig megfoghatatlan és elszemélytelenedett elvontságként van jelen, amely fenyeget, követelődzik és megalázkodásra késztet, mint a vallásban az Isten. De tegyük csak fel a kérdést: hogyan lehet fejlettebb a társadalom, mint az őt alkotó emberek viszonyainak az összessége? Az ellentét konstruált volta mindjárt előbukkan.

A társadalom izlésének valamilyen területen el kell érnie a társadalom legfejlettebb csúcsait, haladó társadalomnak a kor csúcsait. Enélkül az adott társadalom nem maradhat fenn, nem

tudja létét igazolni. Ahol a csucok egybeesnek, az rendszerint az adott társadalmi együttélés legfontosabb területe az adott időszakban. A legfontosabb területe a társadalomnak, nem a történelmi materializmus általános rendszerezése szerint, hanem az adott történelmet formáló osztály tevékenységi területén. Ez a terület a munkásosztály tevékenységében a politika.

A forradalmi munkáspárt az osztályt elsősorban a politikai tevékenység területén szervezte, nevelte. A tevékenység többi területei szükségszerűen a politikai nevelésnek alárendelten szerepeltek s úgy, hogy fejlesztésük-nevelésük a politikai öntudatot és politikai ízlést segítsék. Ahogyan a munkásosztály társadalmunk vezető osztályává vált, a kiszélesedett tevékenységi terület megkövetelte, hogy a társadalmi élet többi területén is egyre következetesebben érvényesítse törekvéseit és a saját, de még nem kifomálódott ízlését. De ez is a politikának alárendelten történt, s elég hiányos műveltségi alapokkal, hiszen a burzsoázia mindent elkövetett, hogy ne jusson a műveltséghez. A politikának való alárendeltséget nemcsak úgy kell értenünk, hogy közvetlenül vagy közvetve a politikai célkitűzéseket szolgálták az egyéb területek, hanem abban a létfontosságú értelemben is, hogy annyira látta el káderekkel és anyagiakkal az egyéb területeket, amennyire azt a politikai hatalom szükségletei megengedték vagy nélkülözhetetlenné tették: Eléggé ismert, hogy sem a párt, sem az osztály a hatalom megszerzésének időszakában és a szocialista építés első periódusaiban nem bővelkedett kiképzett káderekben a társadalmi te-

vékenység egyik területén sem, s a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel is hasonló volt a helyzet.

Ahol az osztály törekvéseit legjobban kifejező és érvényesítő káderek csoportosultak és tevékenykedtek, szükségszerűen ott érvényesült legjobban az új izlés. A felszabadulás után nálunk a kommunista művészek, gazdasági szakemberek stb. elsősorban politikai munkásokká váltak. Jó érzékkel mutat rá Pándi Pál izlésállapotunk jelenlegi helyzetére: "Tény az, hogy az öntudatos munkásság izlése erőteljesebben érvényesül bizonyos politikai-közéleti aktivitásban, mint a kultúra egyik-másik területén." /Uo. 135. old./ Az izlésnek ezen a területén - úgy vélem - a kor színvonalán állunk, s még az elmáradottabb társadalmi rétegeknél is hat, érvényesül a szocialista politikai izlés. A szocialista politika beépült társadalmunk tagjainak tudatvilágába, gyakorlatába. Természetesen nem egyenlő szinten, de még a kispolgárinak vagy egyszerűen polgárinak mondott magatartásban is ott vannak a szocialista politikai izlés elemei.

Társadalmunk szocialista fejlődésével és gazdagodásával szükségszerűen jelentkezik a feladat, hogy a többi területen is felzárkózzunk a politikai szféra szintjéhez. A kiindulási alapok az általános fejlődés eredményeképpen - mondhatni - már mindenütt létrejöttek, s semmi okunk, hogy ezeket az alapokat lebecsüljük. Tudomásul kell vennünk lemaradásunkat, mint ahogyan azt is számításba kell vennünk, amiért a lemaradás meg-

történt. Az izlésnevelés és izlésfejlesztés nem kampányfeladat, hanem szerves része annak a nagy munkának, amit a fejlett szocialista társadalom felépítéseként jelölt meg a pártkongresszus.

Ebben a munkában az élettevékenység különböző területein nem állnak a rendelkezésünkre kész sémák, amelyek alapján a már kialakult szocialista izléselemeket csak általánossá kellene tenni, vagy a hiányzókat kifejleszteni. Azokat az izléselemeket, amelyek már megfelelnek a szocialista életmódnak, ki kell hámozzuk a társadalmunkban meglévő izlésvilág eklektikus összességéből, számos területen pedig tudatosan ki kell még fejlesztenünk azokat. Vagyis nemcsak a szocialista izlés terjesztésének a feladata áll előttünk, hanem számos területen a szocialista izlés kialakítása is a ma élő generációkra vár.